

als een roman, en is doorspekt met anekdotes en observaties van Robert Peereboom, een Nederlandse journalist die in die periode erg betrokken was bij de thematiek. Het is een mooi en zelfs een spannend boek.

Maar: Wim de Wagt vertelt de waarheid niet. De geschiedenis is in werkelijkheid anders verlopen. Ergens in het boek laat de Wagt de feitelijkheid achter zich. Stresemann stierf namelijk enkele weken na de Geneefse conferentie van 1929 en daarmee verloor Briand zijn gesprekspartner. De spanningen tussen Frankrijk en Duitsland zouden hand over hand toenemen in die periode en de politiek radicaliseerde. Tijdens de Geneefse conferentie van 1931 was het water tussen Frankrijk en Duitsland al veel te diep geworden. Alles werd in gereedheid gebracht voor wat uiteindelijk de Tweede Wereldoorlog zou worden.

Het boek maakt evenwel duidelijk dat de periode van het interbellum – en dat is een wat vergeten puzzelstuk in de échte geschiedenis – al de kiemen van de Europese integratie bevatte. Ideeën leefden, plannen lagen klaar, hier en daar waren er toppolitici die er door begeistert waren. En het waren er niet van de minste. Wat als Stresemann niet zo vroeg gestorven was? Wat als Briand en Stresemann hun werk hadden kunnen afmaken? Niemand weet het antwoord, uiteraard. Wim de Wagt schetst een scenario van hoe het had kunnen lopen.

En daarmee geeft hij ook hoop en inspiratie aan politici en de denkers van vandaag: de toekomst ligt niet vast. Het zijn wel degelijk keuzes, beslissingen en – jawel – ook toevalligheden, die bepalen hoe de geschiedenis in zijn plooi valt.

De Europese Unie ploetert de laatste jaren van crisis naar crisis. Maar Europa overkomt ons niet. Het is belangrijk om in gedachten te houden dat Europa wel degelijk gemaakt wordt. Dat het dus ook anders kan en dat elke keuze zijn gevolgen heeft. Sommige consequenties zijn voorspelbaar, andere zijn ongepland en onvoorzien. Maar geen enkele beslissing is vrijblijvend.

Als het boek is uitgelezen, start het denken over het Europa van vandaag. Dat is best een fraaie verdienste.

Elien Van De Vyver en Hendrik Vos, Centrum voor EU-Studies

Jan Timmermans, *Wonen als arbeider in een textielstad. Arbeidershuisvesting in Tilburg, 1870-1938*, (Hilversum: Verloren 2015), 342 p., ISBN 978-9087-045-517.

In dit werk bestudeert Jan Timmermans het volkshuisvestingsbeleid van Tilburg tussen 1870 tot net voor de Tweede Wereldoorlog. De auteur, zelf oud-wethouder van de stad, beschrijft uitvoerig het belang en de (moeizame) implementatie van de Woningwet (1901) in Tilburg. Hij maakt hiervoor gebruik van uiteenlopende

bronnen uit het gemeentearchief, digitale krantenarchieven en bronnen van de rijksoverheid. In vijftien (!) hoofdstukken behandelt het boek de huisvesting van (textiel)arbeiders in een periode waarin Tilburg evolueerde van een agrarische samenleving, waarin het wonen een sterk dorps karakter behield, naar een industriestad. In vergelijking met andere Nederlandse en buitenlandse textielsteden, leek het in Tilburg nog mee te vallen en was er geen sprake van abominabele woonomstandigheden zoals overbevolkte krotten en woonkazernes. De meeste arbeiders (fabrieksarbeiders en thuiswevers) woonden tot het Interbellum in (kleine) huizen met een eigen tuintje of stukje grond waar ze bijvoorbeeld groenten op konden verbouwen. Ondanks deze relatief gunstige woonomstandigheden, waren er vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw steeds meer kritische stemmen te horen in de 'sociale kwestie', onder meer over de volksgezondheid en de huisvesting van arbeiders. In tegenstelling tot elders, voelden de Tilburgse fabrikanten zich echter niet geroepen om woningen te voorzien voor hun arbeiders. Opvallend is bovendien dat ook het gemeentebestuur maar weinig actie ondernam.

Met de invoering van de Woningwet in 1901 nam de rijksoverheid deze verantwoordelijkheid wel op, zij het relatief laat in vergelijking met andere landen. Het doel van de Woningwet was om fatsoenlijke, betaalbare woningen ter beschikking te stellen voor de Nederlandse arbeiders, waarbij er eisen gesteld werden aan de kwaliteit en grootte van de woningen en er financiële tegemoetkomingen kwamen om dit te realiseren. De uitvoering ervan werd overgelaten aan de gemeenten, die via toezicht de naleving ervan moesten afdwingen. Volgens Jan Timmermans werd er in Tilburg 'gedaan wat gedaan moest worden' (p. 319) maar was de houding van het gemeentebestuur zeker tot na de Eerste Wereldoorlog eerder laks en conservatief te noemen, zowel qua huisvesting als qua controle. De aanstelling van de bekwaame ir. J.H.E. Rückert als directeur van Publieke Werken in 1913 leek nochtans een stap in de goede richting, maar als niet-katholieke buitenstaander zou hij amper vier jaar later al gedesillustioneerd zijn functie opgeven door tegenkanting vanuit het gemeentebestuur. Zijn plan voor ruimtelijke ontwikkeling zou wel de leidraad blijven vormen voor toekomstige stadsuitbreidingen, zoals de aanleg van de Ringbaan.

In Tilburg waren het vooral de particuliere woningbouwverenigingen die het initiatief namen om de Woningwet te implementeren. Hierbij werden eerder kleine woonprojecten gerealiseerd door stadsinbreiding, waardoor Tilburg een verzameling van wijken bleef die hun eigenheid behielden. Pas in het Interbellum kwam er een actievere inmenging van het gemeentebestuur met onder meer de bouw van woningwetwoningen, inmenging in de huurprijzen of maatregelen tegen leegstand in de crisisjaren 1930. Daarnaast besteedt de auteur ook aandacht aan de grote impact van de Katholieke Kerk. Aan de hand van de casus Groeseind,

één van de nieuwe wijken uit het Interbellum, toont Jan Timmermans de dominante rol van de Katholieke Kerk aan bij de stadsontwikkeling. Bij gebrek aan initiatief vanuit de stedelijke overheid was het niet verwonderlijk dat de Katholieke Kerk in een overwegend katholiek Tilburg via nieuwe wijken en parochies probeerde greep te krijgen op zowat alle elementen van het persoonlijke leven van de gelovigen, zoals onderwijs, sport, cultuur en ontspanning.

Een kleine kanttekening: doorheen het boek wordt er voortdurend extra informatie gegeven in grijze kaders. De toegevoegde waarde hiervan is echter niet altijd duidelijk. Een belangrijk gemis is ook dat de chronologie niet altijd gerespecteerd wordt en het voor de lezer soms moeilijk is om de evoluties te volgen of om het unieke van de casus Tilburg te duiden (bijvoorbeeld de passage over woningopzichteressen). Hoewel het opzet van het boek op zich niet nieuw is, werpt het werk wel nieuw licht op de woonomstandigheden van (textiel)arbeiders in een katholieke stad, met name vanuit het beleidsperspectief. 'Wonen als arbeider in een textielstad' biedt een uniek inkijk in de werking van de gemeentelijke politiek in Tilburg vanaf het einde van de negentiende eeuw en in de uiteenlopende belangen en de ideologische spanningen die de uitvoering van het volkshuisvestingsbeleid in meer of mindere mate beïnvloed hebben.

Britt Denis, Universiteit Antwerpen

A.T. Brown, Andy Burn en Rob Doherty (eds), *Crises in Economic and Social History: A Comparative Perspective*. (Martlesham: Boydell & Brewer Ltd. 2015) 420 p. ISBN: 978-1783-270-422.

Onderzoek naar historische crisissen geniet een bijzondere belangstelling door de recente financiële crisis en de gevolgen van de klimaatsverandering. Crisissen komen in vele gedaanten voor. Maatschappijen worden geteisterd door instortende financiële markten, dodelijke epidemieën, hyperinflatie, hongersnood en krimpende wereldmarkten. Het gevolg is een uiterst eclectische historiografie, waarbij onderzoekers vaak geïsoleerd onderzoek voeren, en daarbij geen aandacht hebben voor het bredere geheel.

Alex Brown, Andy Burn en Rob Doherty zijn echter overtuigd dat crisissen meer gelijkenissen dan verschillen vertonen. Volgens hen reageren maatschappijen doorheen tijd en ruimte opvallend gelijkaardig wanneer ze geconfronteerd worden met een crisis. Philip Slavin toont, bijvoorbeeld, aan dat paniekslachten en speciale gebedsdiensten voor kwamen bij zowel de laatmiddeleeuwse als negentiende-eeuwse runderpest. Volgens Pamela Nightingale liggen onzekerhe-